

Гончарук О. В.

Івано-Франківський національний медичний університет

Дикан О. В.

Івано-Франківський національний медичний університет

МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена теоретичному дослідженню ролі і значення модальних часток у процесі вивчення української мови як іноземної в контексті прагматичного підходу до лінгвістичних досліджень. З'ясовано, що модальні частки – це мовні одиниці, які не мають певного денотативного змісту і представляють свій комунікативний потенціал залежно від прагматичних завдань конкретного висловлення. Прагматичний компонент є домінуючим у структурі модальності, відповідно, модальні частки постають як репрезентанти саме прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом, значень. Модальні частки в українській мові застосовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, які зрозумілі носіям української мови, проте є складними для розуміння іноземцями. Відповідно, у статті подано методичні рекомендації щодо вивчення модальних часток іноземцями. Запропоновано вивчати модальні частки на заняттях з української мови як іноземної в контексті певного висловлення. Зокрема, залучати фрагменти розмовного мовлення носіїв української мови у вигляді текстів-діалогів, аудіозаписів, розглядати речення-цитати з українських художніх творів, вчити напам'ять окремі уривки текстів, які б містили найбільш вживані модальні частки, а також знайомитися з усною народною творчістю українського народу, де представлений надзвичайно широкий діапазон частинок. Крім того, доцільно проводити вправи на порівняння висловлювань з модальною частиною і без неї для розвитку розуміння функцій часток, а разом з тим і мовної інтуїції в іноземного студента.

Модальні частки в мовленні використовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, відповідно до цього виокремлено такі їх групи: стверджувальні (так, авжеж, аякже, еге ж); питальні (чи, хіба, невже); вказівні (це, оце, ось, ото); окличні (що, за, як); обмежувально-видільні (тільки, лише, лиш, саме, хоч би, якраз, навіть); власне модальні (мов, ледве, чи, мовби, ніби, нібито, наврод чи); заперечні (не, ні); підсилювальні (а, аж, адже, же (ж), -таки, -бо, -но, -то).

Ключові слова: частка, модальність, прагматичний підхід, українська мова як іноземна, іноземний студент.

Постановка проблеми. Основними тенденціями розвитку світового соціуму останніх років є прагнення, з одного боку, зберегти поліетнічність і полікультурність, а з іншого – поглибити міжнаціональний діалог та діалог культур. В зв'язку з цим в сучасній лінгвістичній науці питання вивчення іноземних мов набувають особливої актуальності. Вивчення іноземної мови є складним процесом, що вимагає повної заглибленості, а його успіх залежить як від особистісних особливостей студента, так і від ступеня спорідненості рідної та іноземної мов. Прагматичний напрям лінгвістики дозволяє вийти за межі вивчення внутрішньої будови мови, яке відображає найбільш суттєві та стійкі інваріантні зв'язки між її елементами, і проникнути

в розуміння мовної сутності, включаючи одиниці й структури мови, в реальне буття людини, розглядаючи мову як фактор і компонент цілеспрямованої соціальної та комунікативної людської діяльності. Таким чином, лінгвістична наука отримала можливість досліджувати мовні одиниці, які позбавлені відповідного денотативного змісту, реалізація комунікативного потенціалу яких залежить від конкретних прагматичних характеристик діалогу, зокрема, модальні частки. Українська мова відрізняється великою кількістю часток, що передають оцінки і почуття мовця і надають особливого забарвлення стилю мовленнєвої взаємодії між тим, хто говорить, і тим, хто слухає. Все це є відображенням важливої ознаки української

культури – емоційності, яка виражається у вільному прояві почуттів, у багатстві мовних засобів для вираження емоцій та емоційних відтінків. У цьому контексті особливого значення набувають дослідження модальних часток зі сфери методики викладання мов як іноземних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Грунтовні дослідження категорії модальності, яка є основною суттю часток, репрезентовано працями В. В. Виноградова, Н. Ю. Шведової, Г. О. Золотової, В. Г. Гака, Ш. Баллі, В. Г. Адмоні, О. В. Бондарка, В. О. Плуґяна, Г. Вайдта, О. С. Мельничука, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, В. М. Бріцина, В. В. Мозгунова, Е. А. Крашенинникова, А. Т. Кривоносова, А. Н. Баранова, О. С. Симонова, С. Педченко. Однак, попри давню традицію вивчення модальності, досі не запропоновано єдиного витлумачення обсягу цієї мовної категорії. А лінгводидактичних досліджень модальних часток в українському мовознавстві практично немає.

Постановка завдання. Відповідно, метою нашого дослідження є розгляд модальних часток у контексті прагматичного підходу та надання методичних рекомендацій щодо вивчення їх іноземними студентами.

Виклад основного матеріалу. В українській мовознавчій науці частки розглядаються як окрема частина мови, не пов'язана з прийменниками, сполучниками та прислівниками. Попри розмаїття поглядів на ознаки часток, науковці відзначають, що більшість часток у своєму значенні містить модальні відтінки й тяжіє до категорії модальних слів. «Часткою називається службова частина мови, що надає окремим словам, словосполученням, реченням додаткових смислових та емоційних відтінків у значенні або використовується для творення деяких граматичних форм та нових слів. Від інших службових частин мови частки відрізняються тим, що не є засобом синтаксичного зв'язку. Основне призначення їх полягає у видозміні значень окремих слів, цілих речень» [6, с. 245].

За визначенням українського мовознавця С. Педченко: «Модальна частка – це універсальний засіб вираження модусних компонентів висловлювання, який транслює додаткову інформацію, украй необхідну для формування модальної рамки речення» [7]. Вперше як окреме функціональне угруповання модальні частки були виділені В.В. Виноградовим [2].

Модальні частки в мовленні використовують для надання окремому слову в реченні або цілому реченню додаткових семантичних відтінків, від-

повідно до цього можна виділити такі групи модальних часток: стверджувальні (так, авжеж, аякже, еге ж); питальні (чи, хіба, невже); вказівні (це, оце, ось, ото); окличні (що, за, як); обмежувально-видільні (тільки, лише, лиш, саме, хоч би, якраз, навіть); власне модальні (мов, ледве, чи, мовби, ніби, нібито, навряд чи); заперечні (не, ні); підсилювальні (а, аж, адже, же (ж), -таки, -бо, -но, -то). Трактуючи модальність з позицій сучасної граматичної типології, Л. А. Бірюлін та О. Є. Корді виділяють шість типів модальних значень, об'єднаних ознакою «точка зору мовця», яка включається у будь-яке витлумачення модальності [12, с. 67–68].

1) Оцінка мовцем змісту висловлення з погляду реальності / ірреальності.

2) Оцінка ситуації, про яку йдеться у висловленні, з погляду її можливості, необхідності або бажаності.

3) Оцінка мовцем міри його впевненості у достовірності висловленого.

4) Цільова установка мовця або комунікативна функція висловлення. За цією ознакою усі речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні, оптативні (виражають бажання).

5) Значення ствердження / заперечення.

6) Емоційна та якісна оцінка змісту висловлення, яка виражається лексично (словами зі значенням «погано» або «добре»), просодично, а також за допомогою вигуків.

Аналогічні погляди домінують у синтаксисі української мови, про що свідчить інтерпретація модальності, представлена в енциклопедії «Українська мова»: «модальність (... від лат. *modus* – спосіб, міра) – це функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного» [13, с. 367].

Значну увагу лінгвістів привертають модальні частки як найменш досліджена лексико-граматична категорія, що займає окреме місце в партикулятивній системі сучасної української мови. Аналіз наукової літератури доводить, що питання про частки загалом і модальні зокрема на сьогодні остаточно не вирішене. Зумовлено це передусім особливостями функціонування партикул, а саме: багатозначністю, поліфункційністю, нечіткими семантичними межами, тісним зв'язком із семантико-синтаксичною структурою речення, здатністю утворювати своєрідні партикулятивні комплекси, вступати в омонімічні відношення з іншими граматичними класами (сполучниками, прислівниками, модальними словами тощо). Прагматичний

компонент є домінантним у структурі модальності, відповідно, модальні частки постають як репрезентанти саме прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом, значень. Під час пояснення значення модальних часток іноземним студентам необхідно враховувати передусім прагматичні (умови ефективності мовленнєвого акту, оцінка мовцем загального фонду знань, особливості його думок, поглядів, інтересів тощо) пресупозиції. Оскільки модальні партикули репрезентують різноманітні модальні смисли і їх значення зумовлене конситуацією і надто динамічне, щоб ідентифікувати на окремі значеннєві елементи, то й пояснювати їх іноземцям необхідно в певному контексті, із урахуванням конкретної ситуації. Наприклад: *Так, Ахмед відповів; Тільки Ахмед відповів; Невже Ахмед відповів?; Хай би Ахмед відповів; Навіть Ахмед відповів; Ахмед же відповів.* Як бачимо, частки надають різні смислові відтінки окремим словам або групам слів у висловленні, вони виражають ставлення мовця до описуваної ситуації, до адресата, його висловлювання, а також до свого висловлювання. Здатність передавати різні відтінки змісту, які зрозумілі для всіх носіїв мови і важкодоступні для іноземців, є характерною особливістю часток. Ба більше, значення частки повністю залежить від контексту і може бути проаналізовано лише в складі певного висловлювання. Саме тому вивчення часток іноземцями, як і їхній переклад на іншу мову, є надзвичайно складним.

Насамперед це зумовлено тим, що українські модальні частки відзначаються надзвичайно ускладненою семантикою і навіть ті партикули, які вважаються синонімічними, не завжди можуть бути взаємозамінними у певній комунікативній ситуації. А окремі частки, навпаки, відрізняються поліфункційністю, багатозначністю, що теж суттєво ускладнює їхнє засвоєння іноземцями. Зміст українських часток непрозорий, багатоаспектний і може бути з'ясований тільки в контексті. Зазначимо, що в українському мовознавстві не існує, на відміну від російського, словника часток [14], який би значно полегшив роботу викладачів української мови як іноземної під час десемантизації модальних часток. Звернення до двомовних словників не дає бажаного результату, оскільки в більшості словників частки подані фрагментарно, набір варіантів їхнього перекладу обмежений, критерії вибору перекладеного варіанту не вказані. На жаль, в українській лінгвістиці ще не розроблені двомовні словники, присвячені перекладу українських часток (дискурсійних слів), як, наприклад, у німецькій лінгвістиці, де було укла-

дено та видано німецько-англійський словник прислівників і часток [15]. До того ж значні труднощі для іноземців становить засвоєння механізму вживання модальних часток різних семантичних груп у певних позиціях у реченні.

Отже, еквівалентні відносини між частками і одиницями іншої мови не можуть мати постійного характеру, а будуть кожен раз встановлюватися залежно від контексту, тобто не в сфері мови, а в сфері мовлення. Оскільки у часток замість денотативного значення є яскраво виражена прагматична функція, то головним завданням під час пояснення іноземцям їхнього значення, перекладу частки є насамперед правильне визначення цієї функції з урахуванням контексту; потім необхідно підібрати мовні одиниці мови перекладу, які здатні виконати функцію, еквівалентну функції частки.

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що пояснення семантики модальних часток, як і механізму їхнього вживання, може бути здійснено тільки на основі текстів, які б містили різноманітні комунікативні ситуації з використанням модальних партикул. Особливо доречним буде залучення фрагментів розмовного мовлення носіїв української мови. Це можуть бути як невеликі тексти-діалоги, так і аудіозаписи діалогів, де учасники розігрують короткі ситуації з щоденного життя. Значно полегшать розуміння механізму вживання модальних часток, обґрунтують сенс їхнього використання і речення-цитати з українських художніх творів. А багатство змісту модальних часток, їхні функції розкриють фрагменти текстів з усної народної творчості українського народу. Отже, важливим є саме контекст, в якому розкриваються функції частки, яка використовується. Доречним буде і вивчення напам'ять окремих уривків текстів, які б містили найбільш вживані модальні частки. Крім того, доцільно проводити вправи на порівняння висловлювань з модальною партикулою і без неї для розвитку розуміння функцій часток, а разом з тим і мовної інтуїції в іноземного студента.

Модальні партикули слугують засобом творення різних типів речення: стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, окличних чи таких, що виражають невпевненість, сумнів. Тому також принагідно згадати і про вивчення формотворчих та заперечних часток на заняттях з української мови, які найбільш часто вживаються в мовленні іноземними студентами і, відповідно, потребують детальнішої аргументації.

З формотворчими частки **хай**, **нехай** студенти іноземці ознайомлюються під час вивчення творення наказового способу дієслова, які виражають «волеви-

явлення мовця, що залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання тощо» [11, с. 419]. Проте вказані волітивні частки послаблюють апелятивність та категоричність імперативної семантики дієслова та наповнюють зміст речення якісно новими модальними відтінками. Висловлення з такими частками експлікують спонукування мовцем до дії чи набуття стану того об'єкта (об'єктів), що не є безпосереднім учасником комунікативного акту, або виражає таку бажану дію, яка можлива лише за наявності доброї волі адресата.

Частки *хай, нехай* займають фіксовану припідкатну позицію і здебільшого представляють такі модальні значення: а) волонтеративні: *Нехай студенти ще дописують контрольну роботу* (дозвіл); *Хай швидше пише контрольну роботу* (пом'якшене спонукування); *Хай не списує контрольну роботу* (застереження у поєднанні з заперечною часткою *не*); *Хай студент буде уважний при написанні контрольної роботи* (порада) тощо; б) оптативні: *Нехай серця не знають супокою, Хай обганяють мрії часу біг, І наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг* (В. Симоненко) (заклик-побажання); *Нехай буде так* (бажання з відтінком згоди); *Нехай щастя і любов панують в серці* (власне бажання) [10]. З метою кращого засвоєння іноземними студентами волітивних часток варто запропонувати їм завдання на написання побажань до Дня народження, Дня студента, Дня медика тощо.

Під час вивчення української мови як іноземної студенти вперше знайомляться з формотворчими частками під час вивчення утворення дієслівних форм, зокрема умовного та наказового способів. Як відомо, формотворчі частки *би, б* беруть участь в утворенні умовного способу дієслова. В такому разі іноземцям варто зацентувати увагу на вивченні зазначених часток як таких, що використовуються для побудови простих і складних підрядних речень з метою вираження дії або стану, бажаного або можливого за певних умов. З метою деталізації та закріплення матеріалу про умовні речення схему утворення форми умовного способу *Минулий час дієслова + би (б)* слід опрацювати на прикладах найбільш поширених конструкцій в українській мові, зокрема:

Якби ... , то ...б (би)... (Якби знав, де впадеш, то соломи підстелив би; Якби мені черевики, то пішла б я на музики (Т. Шевченко))

Якби я..., я б (би)... (Якби я знав українську мову, я б читав українські книжки)

Я ... б (би), але ... (Я поїхав би на море, але в мене немає часу)

Я хотів би (Я хотіла б) ... (Я хотів би відвідати друзів)

Як би я хотів (хотіла)... (Як би я хотів полетіти в Нью-Йорк)

Як мовна універсалия, заперечення виявляється на різних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному, фонетичному [13, с. 201]. Науковці розглядають комунікативні одиниці зі значенням заперечення як такі, що реалізують його явно, експліцитно, якщо структура цих одиниць включає в себе граматично виражені показники заперечення. З-поміж граматичних сигналізаторів наявності заперечного значення (займенники і прислівники ніхто, ніщо, ніякий, ніде, ніколи, нікуди, аніскільки, анітрохи та інші, заперечні сполучники ні...ні, ані...ані, заперечний предикатив немає та ін.) науковці також виділяють в українській мові частки *не, ні*. Так, розглядаючи засоби вираження заперечення, науковці на перше місце ставлять саме частку *не* «як основний лексико-граматичний засіб вираження заперечення» [8, с. 93], «функціонування якої у препозиції до будь-якого члена речення робить конструкцію загально- або частковозаперечною» [13, с. 201].

Для розуміння іноземними студентами негативних часток потрібно з'ясувати відмінність та особливості їх використання у загальнозаперечних та частковозаперечних реченнях. У загальнозаперечних конструкціях заперечення стосується всього висловлювання, що на формальному рівні відображається позицією заперечної частки у складі присудка: *Не чути землі під ногами; зуб на зуб не попадає*. А в частковозаперечних – заперечення стосується окремих членів речення, зокрема вживається при підметі та другорядних членах речення, наприклад: *Не все те золото, що блищить*.

Ще одним показником заперечного значення виступає частка *ні*. Науковці схильні розглядати цю частку у поєднанні з часткою *ані*. Н. Г. Озерова розглядає частку *ані* як синонімічну до частки *ні*: «про синонімічність *ні* та *ані* говорить той факт, що вони можуть вживатися в одній заперечній конструкції, поєднуючи однорідні члени речення і посилюючи заперечення цієї конструкції» [5, с. 56]: *Мій друг ані трохи не змінився = Мій друг ні трохи не змінився*. Частки *ні* та *ані* можуть визначатися як своєрідні підсилювальні засоби «заперечної семантики синтаксичних конструкцій» [13, с. 201]. Наприклад: *Вона не хоче ні їсти, ні пити; Я ні слова тобі не скажу; Я туди ані ногою*.

Незрозумілим явищем для іноземних студентів є явище подвійного заперечення чи подвійної

негації [16], тобто вживання в заперечному реченні разом із заперечними партикулами неозначених займенників та прислівників, що потребує більш детального їх роз'яснення на заняттях з української мови як іноземної. Наприклад: *Вечірнє сонце, дякую за всіх, Котрі нічим не осквернили душ* (Л. Костенко); *Ніхто, ніяк, нічим не спинить Людьми угноєний прогрес* (І. Світличний); *Ніхто нічого нікому не казав*. Паралельне використання заперечних часток із заперечними фразами зумовлює полінегативний статус мови. Загалом полінегативність мови – явище історичне і саме для слов'янських мов характерний полінегативний тип заперечних конструкцій.

Як бачимо, модальні партикули слугують засобом творення різних типів речення: стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, окличних чи таких, що виражають невпевненість, сумнів. Вживання модальних часток збагачує мовлення людини експресією, допомагає більш точно передавати зміст думки у висловлюванні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, досконале володіння українською мовою як іноземною без засвоєння іноземцями модальних часток не можливе. Їхня відсутність в українському розмовному мовленні робить його неприродним, «неживим» у сприйнятті носія української мови. До того ж значна частина висловлювання втрачає так звані модальні характеристики: ставлення мовця до висловлювання, до адресата. Тому іноземця, який навіть дуже добре володіє українською мовою, але у розмовному мовленні не використовує модальних часток, легко вирізнити саме за цим критерієм. Досконале засвоєння модальних часток іноземцями у процесі вивчення української мови можливе тільки у разі активного залучення матеріалу, який містив би якнайбільше контекстних випадків вживання модальних часток, розкривав би їхню семантику, функції та пояснював механізм застосування. У зв'язку з цим особливо важливим є включення модальних часток у навчальний план дисципліни «Українська мова як іноземна» та розробка методичних засад їхнього викладання.

Список літератури:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
2. Давиденко М. О. Части украинської мови з погляду їх складу, функції та семантики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Одеса : Одес. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського, 1993. 162 с.
3. Загнітко А. П. Части в системі службових частин мови : типологічний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 22. С. 104–115.
4. Минченков А. Г. Русские частицы в переводе на английский язык. СПб. : Химера, 2001. 96 с.
5. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Київ : Наук. думка, 1978. 118 с.
6. Олійник О. Б., Шинкарук В. Д. Грамматика української мови : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 544 с.
7. Педченко С. До проблеми класифікації модальних партикул. *Мовознавство*. №2. С. 45–49.
8. Педченко С. Семантико-синтаксична специфіка модальної поведінки заперечного маркера не. *Філологічні науки : зб. наук. праць*. Полтава, 2011. № 1(7). С. 92–99.
9. Симонова Е. С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. Київ, 1982. 19 с.
10. Степаненко М., Педченко С. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2019. 222 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за заг. ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
12. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность [отв. ред. А. В. Бондарко]. Ленинград : Наука, 1990. 263 с.
13. Українська мова : енциклопедія. Ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко [та ін.]. 3-тє вид., зі змінами і допов. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
14. Шимчук Э., Щур М. Словарь русских частиц. Frankfurt am Main, 1999. 232с.
15. König E. Adverbien und Partikeln: ein deutsch-englisches Wörterbuch Heidelberg, 1990. 234 с.
16. Krzhizhkova E. K voprosu o tak nazyvaemoj dvojnoj negacii v slawjanskich jazyках. *SLAVIA*. 1968. XXXVII/1. S. 21–39.

Honcharuk O. V., Dykan O. V. MODAL PARTICLES IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THE PRAGMATIC APPROACH

The article is devoted to the theoretical study of the role and significance of modal particles in the process of studying the Ukrainian as a foreign language based on the pragmatic approach to linguistic research.

It has been found that modal particles are language units that do not have a specific denotative content and their communicative potential depends on the pragmatic tasks of a particular utterance. As the pragmatic component is dominant in the structure of modality, modal particles appear as representatives of pragmatic meanings, ie correlated with a particular speech act. Modal particles in the Ukrainian language are used for giving a single word in a sentence or a whole sentence additional semantic nuances understandable for Ukrainian native speakers, however, difficult to understand for foreigners. Accordingly, the article provides guidelines for the study of modal particles by foreigners. It is suggested to study modal particles in Ukrainian language classes as a foreign language in the context of a certain utterance, involving fragments of spoken Ukrainian language in the form of texts-dialogues and audio recordings, considering sentences-quotations of Ukrainian art works, memorizing separate passages of texts with the most used modal parts, and getting acquainted with Ukrainian oral folk art, by reason of an extremely wide range of particles. In addition, it is advisable to conduct exercises for comparing statements with a modal particle and without it that develops an understanding of the particles functions as well as linguistic intuition in a foreign student.

Modal particles in speech are used for giving an individual word in a sentence or a whole sentence additional semantic nuances, in accordance with this, the following groups are distinguished: affirmative (yes, of course, ayakzhe, ege zh); interrogative (or, perhaps); pointing (this, this, here, here); exclamatory (what, for, how); restrictive-secretory (only, only, only, exactly, at least, just, even); actually modal (as if, barely, or, as if, as if, as if, hardly); negative (no, no); amplifying (and, already, after all, same (w), -taki, -bo, -no, -to).

Key words: *the particle, the modality, the pragmatic approach, the Ukrainian language as a foreign, foreign student.*